

Електронний журнал «Ефективна економіка» включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Категорія «Б», Наказ Міністерства освіти і науки України № 975 від 11.07.2019). Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292.

Ефективна економіка. 2023. № 12.

DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2023.12.3>

УДК 336.64:658.14

Б. І. Пишук,

д. е. н., професор, професор кафедри фінансових технологій та консалтингу,

Львівський національний університет імені Івана Франка

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7930-0791>

ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

B. Pshyk,

Doctor of Economic Sciences, Professor,

Professor of the Department of Financial Technologies and Consulting, Lviv National

Ivan Franko University

FEATURES OF ENSURING THE FINANCIAL SECURITY OF SMALL ENTERPRISES UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL STATE IN UKRAINE

Стаття присвячена висвітленню особливостей та напрямів зміцнення фінансової безпеки малого підприємництва в Україні з урахуванням впливу воєнного стану на його функціонування. Аргументовано актуальність та необхідність забезпечення фінансової безпеки малих підприємств з огляду на наслідки впливу воєнного стану на процес їх функціонування. Встановлено необхідність, розкрито напрями і заходи державної підтримки в системі захисту інтересів малого підприємництва та гарантування його фінансової

безпеки шляхом створення державою організаційно-правових і фінансових умов для його розвитку з урахуванням умов воєнного стану. Наголошено на важливості застосування малими підприємствами внутрішніх механізмів для зміцнення власної фінансової безпеки, які базуються на проведенні регулярного моніторингу фінансової та ділової активності, впровадженні режиму економії та оптимізації використання наявних ресурсів підприємства, адаптації систем управління ризиками до умов воєнного стану, застосування антикризових методів в управлінні підприємством.

На основі проведеного дослідження узагальнено особливості забезпечення фінансової безпеки малих підприємств в умовах воєнного стану: реалізація обґрунтованої кадрової політики у контексті забезпечення фізичної захищеності персоналу та оптимізації витрат на оплату праці; формування асортиментної політики малого підприємства, її оптимізація на користь найбільш затребуваних з боку споживачів категорій товарів та послуг; організація адаптивної логістики, комплексний аудит існуючої системи забезпечення та постачання, формування альтернативних планів та фінансових резервів у разі виникнення форс-мажорних обставин; забезпечення інтеграції системи ризик-менеджменту в оновлені бізнес-процеси підприємств; здійснення фінансового моделювання організації функціонування підприємства на випадок руйнації складових елементів виробничої інфраструктури та виникнення фінансових проблем; формування сценаріїв здійснення релокації підприємства у разі наближення активних бойових дій до місця його розташування.

The article is devoted to highlighting the features and directions of strengthening the financial security of small businesses in Ukraine, taking into account the influence of the state of war on its functioning. The relevance and necessity of ensuring the financial security of small enterprises is argued in view of the consequences of the influence of martial law on the process of their functioning. The need was established, the directions and measures of state support in the system of protecting the interests of small business and guaranteeing its financial security by

creating organizational, legal and financial conditions for its development by the state, taking into account the conditions of martial law, were revealed. The importance of the use of internal mechanisms by small enterprises to strengthen their own financial security, which are based on the regular monitoring of financial and business activity, the implementation of an economy regime and the optimization of the use of available company resources, the adaptation of risk management systems to the conditions of martial law, the use of anti-crisis methods in the management of the enterprise, is emphasized. .

On the basis of the conducted research, the peculiarities of ensuring the financial security of small enterprises in the conditions of martial law are summarized: the implementation of a sound personnel policy in the context of ensuring the physical security of personnel and optimizing labor costs; formation of the assortment policy of a small enterprise, its optimization for the benefit of the categories of goods and services most in demand by consumers; organization of adaptive logistics, comprehensive audit of the existing supply and security system, formation of alternative plans and financial reserves in case of force majeure; ensuring the integration of the risk management system into the updated business processes of enterprises; implementation of financial modeling of the organization of the functioning of the enterprise in the event of the destruction of the components of the production infrastructure and the occurrence of financial problems; formation of scenarios for the relocation of the enterprise in the event of the approach of active hostilities to its location.

Ключові слова: *воєнний стан, державна підтримка, мале підприємництво, механізм забезпечення фінансової безпеки, підприємницький сектор, фінансова безпека.*

Key words: *, business sector, martial law, state support, small business, financial security mechanism, financial security.*

Постановка проблеми. В умовах повномасштабної війни росії проти України, питання забезпечення умов для належного функціонування та

подальшого розвитку підприємницького сектору країни набувають неабиякої актуальності. Адже від результатів діяльності вітчизняних підприємств разом з іншими важливими чинниками залежить достатність та стабільність державного фінансування необхідного комплексу заходів, спрямованих на здійснення оборони, забезпечення суверенітету і територіальної цілісності, реалізацію демократичних цінностей нашої держави.

Основу підприємницького сектору в Україні формують саме малі підприємства, частка яких у сукупній чисельності суб'єктів господарювання впродовж 2010 – 2022 років коливалася на рівні 94 – 95%. А відтак підтримка малого підприємництва, особливо в умовах воєнного стану, є одним із ключових елементів економічної та фінансової безпеки держави. Адже в сучасних умовах діяльність усіх без винятку суб'єктів малого бізнесу схильна до постійного впливу ризиків та загроз, продиктованих воєнним станом та мінливим зовнішнім середовищем. Посилення ризиковості в діяльності малих підприємств може зумовити суттєве погіршення їх фінансовому стану і призвести до банкрутства та ліквідації. Тому при розробці стратегічних і тактичних документів та формуванні заходів з гарантування фінансової безпеки для підприємницького сектора існує об'єктивна потреба врахування специфіки безпечного функціонування суб'єктів малого підприємництва як основи його формування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичними дослідженнями в сфері фінансової безпеки держави та підприємницького сектору, займались такі вітчизняні вчені як Ареф'єва О.В., Барановський О.І., Варналій З.С., Васильців Т.Г., Єрмошенко М.М., Козаченко Г.В., Крупка М.І., Мартинюк В.П., Підхомний О.М., Ревак І.О., Франчук В.І. та багато інших. Високо оцінюючи їх вклад у вирішення теоретичних та практичних аспектів щодо забезпечення фінансової безпеки суб'єктів підприємництва, маємо зазначити на актуальності та необхідності подальшого розвитку теоретичної бази даної тематики, оскільки поза увагою вчених залишилось чимало питань, які стосуються гарантування фінансової безпеки суб'єктів малого підприємництва як в мікро -, так і макроекономічному аспектах.

Постановка завдання. Метою даної статті є висвітлення особливостей та напрямів зміцнення фінансової безпеки малого підприємництва в Україні з урахуванням впливу воєнного стану на його функціонування.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Значний вплив на фінансову безпеку як малого підприємництва, так і нашої держави здійснила тривала гібридна війна, яка почалася ще у 2014 р., потім долучилася криза, викликана пандемією COVID-19, а сьогодні – це повномасштабна військова агресія російської федерації, яка докорінно змінила державу, її фінансову систему та змістила основні акценти державної фінансової політики. До того ж, це стосується всіх без винятку складових національної безпеки не лише України, а й усього світу, оскільки російська військова агресія обумовила погіршення прогнозів світового зростання, обмеження міжнародних економічних відносин та посилення загроз світовій фінансовій стабільності.

Наявні на даний час економічно-політичні виклики в країні стали причиною фінансової незахищеності більшості громадян, а початок повномасштабної війни та запровадження воєнного стану спровокували появу реальних ризиків і загроз для підприємницького сектора, а особливо підприємств малого і середнього бізнесу. За таких умов діяльність багатьох суб'єктів підприємництва супроводжується втратою ринків збуту, погіршенням платоспроможності, зниженням фінансової стійкості, а й процесами банкрутства та ліквідації. Якщо у 2010 році кількість малих підприємств становила 375241 одиниць, то станом на початок 2023 року вона знизилась до 246647 одиниць, тобто майже на 36%, що в абсолютній сумі склало 128594 одиниць. Також за аналогічний період на 334428 осіб або на 18,5% скоротилась кількість фізичних осіб – суб'єктів малого підприємництва – з 1804758 до 1470330 осіб. Найбільш різке і помітне скорочення спостерігається у 2022 році, що викликано початком повномасштабної військової агресії з боку росії, внаслідок чого значна частина суб'єктів малого підприємництва вимушено припинила свою діяльність [1].

В умовах протистояння України військовій агресії та поглиблення кризових процесів у вітчизняній економіці, суттєво загострюються фінансові проблеми для суб'єктів малого підприємництва, з огляду на те, що негативні економічні наслідки воєнного стану наразі відчуються в усіх сферах ділової та суспільної активності, що уже призвело до відчутного зниження доходів як бізнесу, так і населення нашої держави. Крім того, зростання витрат підприємств на енергоресурси, сировину та логістику, а також перебої з постачанням стали додатковим фінансовим викликом для підприємств малого бізнесу. Невирішеність проблем у цій сфері та сукупність усіх зазначених вище негативних наслідків не дозволяє досягнути належного рівня економічного зростання, ускладнює здійснення ефективної реструктуризації економіки, здійснює негативний вплив на фінансову політику та бюджетний процес нашої країни. Усе це зумовлює значний науковий і практичний інтерес до питань забезпечення фінансової безпеки суб'єктів малого підприємництва, яку потрібно досліджувати з таких позицій: 1) забезпечення захисту інтересів та стабільності функціонування малих підприємств шляхом використання відповідного фінансового інструментарію; 2) забезпечення ефективності функціонування малих підприємств шляхом організації раціонального використання ними фінансових ресурсів [2, с. 25].

Підприємницька діяльність є однією зі сфер суспільного життя, які найбільше постраждалих унаслідок російської військової агресії. Чимало суб'єктів малого підприємництва були змушені змінити сферу діяльності, місцезнаходження та юридичну адресу або ж взагалі обмежити чи припинити свою діяльність через суттєве пошкодження чи знищення активів для виробництва та зберігання продукції, порушення логістичних ланцюгів, втрати ринків збуту та інших негативних наслідків бойових дій. А відтак головною передумовою сучасності щодо функціонування малого бізнесу в Україні є необхідність його адаптації до нестабільних умов господарювання, викликаних воєнним станом попри наявність проблем, які існували й продовжують існувати досі.

На думку окремих зарубіжних науковців, в умовах екстремальних ситуацій, а також значних економічних, соціальних та екологічних викликів відбувається зниження конкурентоспроможності малих підприємств, оскільки зростають витрати не лише на транспортування і зберігання товарів, а й на безпеку підприємства. Для багатьох підприємств ця проблема посилюється низьким рівнем ефективності фінансовими ресурсами, зумовленим недостатнім контролем за витратами в екстремальних умовах [3].

До того ж за таких обставин відбувається нестабільне функціонування не лише підприємницького сектору, а й фінансового ринку, що ускладнює процес формування ресурсної бази малих підприємств за рахунок використання його можливостей. Так зростання процентних ставок за кредитами, поява додаткових обмежень щодо їх надання, зростання вимог до обсягів і якості кредитного забезпечення – усе це призводить до суттєвого скорочення обсягу банківських ресурсів, доступних для малого бізнесу, які раніше активно залучалися для фінансування операційної діяльності та розширення обсягів виробництва. Якщо станом на початок 2022 року загальна сума кредитів, наданих банками суб'єктам господарювання, що належать до категорії малих підприємств становила 86517 млн. грн, то на кінець жовтня 2023 року її обсяги скоротились до 74015 млн. грн, або майже на 15% [4].

Важливою складовою захисту інтересів малого бізнесу та гарантування його фінансової безпеки в умовах воєнного стану є державна підтримка, яка реалізується шляхом створення державою організаційно-правових і фінансових умов для розвитку малого підприємництва. Сьогодні можна виокремити низку напрямів, у яких може і повинна реалізуватися ця підтримка:

- створення Фонду підтримки малого і середнього підприємництва для відновлення діяльності суб'єктів зазначеного сектору;
- встановлення податкових і митних пільг та стимулів для малих підприємств;
- лібералізація бізнес-середовища для розвитку малого бізнесу шляхом послаблення чи відміни (повною або ж часткової) ліцензійних вимог, фінансових перевірок, штрафних санкцій;

- формування законодавчої основи для відшкодування збитків отриманих внаслідок бойових дій, що спричинили зниження або пошкодження майна підприємств;

- створення системи фінансових дотацій та пільгового кредитування суб'єктів малого підприємництва;

- надання державної підтримки для передислокації бізнес-суб'єктів і переміщення потужностей у більш безпечні регіони, зокрема сприяння в пошуку нової локації, розселенні персоналу та підборі нових співробітників.

Що ж стосується останнього, впродовж останніх півтора року за урядовою програмою релокації в більш безпечні регіони країни було переміщено 840 підприємств, 667 з яких вже відновили роботу на новому місці. Найбільше підприємств були релоковані до західних областей України: Львівської (199 компаній), Закарпатської (120 компаній), Чернівецької (78 компаній), Івано-Франківської (70 компаній), Хмельницької (62 компанії), Тернопільської (51 компанія) [5].

При цьому державні програми фінансової підтримки малого бізнесу повинні враховувати стан бюджетної, монетарної та інвестиційної політик держави при розробленні механізмів, спрямованих на здійснення цілеспрямованого, ефективного і своєчасного впливу на розвиток малого підприємництва шляхом реалізації заходів прямого і непрямого характеру. До основних державних заходів забезпечення фінансової безпеки малого підприємництва в умовах воєнного стану пропонуємо віднести:

- пільгове кредитування малих підприємств з урахуванням особливостей і тривалості воєнного стану та прогнозів щодо подальшого відновлення економіки країни;

- податкове стимулювання діяльності малих підприємств за рахунок введення спеціальних податкових пільг та продовження терміну податкових канікул для відповідних категорій підприємств, (зокрема тих, що здійснюють свою діяльність на деокупованих територіях, та на тих територіях, що зазнали найбільш високого рівня фізичних руйнувань та відтоку місцевого населення);

- підтримання сталого розвитку малого підприємництва шляхом застосування системи дотацій з боку державних та місцевих органів влади, а також фінансування заходів з відновлення малого бізнесу на деокупованих територіях;

- державне гарантування виконання судових рішень, які приймаються на користь підприємств малого бізнесу і мають суттєвий вплив на їх фінансовий стан та перспективи подальшого розвитку.

Разом з тим у підтриманні рівня фінансової безпеки під час воєнного стану малі підприємства не повинні розраховувати лише на державну підтримку. Це повинно здійснюватися також шляхом зниження витрат, які можливо досягнути за рахунок економії коштів, а також раціонального використання вже наявних ресурсів та майна. Передусім це стосується таких аспектів:

- впровадження режиму надзвичайної економії матеріальних ресурсів, в першу чергу енергетичних – це запровадить систему більш ефективного використання ресурсів і призведе до зменшення постійних витрат;

- здавання в оренду частини площ, які не використовуються – даний захід не несе за собою жодних витрат, а забезпечує тільки отримання додаткового прибутку;

- оптимізація структури і штатного розпису шляхом передачі підприємством частини завдань та процесів стороннім виконавцям на умовах субпідряду (аутсорсингу), що дасть змогу скоротити витрати на обслуговування зазначених процесів та на фонд заробітної плати;

- формування графіків роботи, спрямованих на оптимізацію робочого часу та економію витрат на енергоресурси та комунальні платежі.

Перш ніж приймати конкретні заходи щодо зміцнення фінансової безпеки, на підприємствах слід здійснювати регулярний моніторинг показників майнового стану, ділової і фінансової активності з метою отримання інформації про рівень ефективності їх використання активів як загалом, так і розрізі окремих напрямів діяльності і видів активів, та приймати відповідні управлінські рішення для підвищення рівня фінансової безпеки.

На думку науковців, такими показниками для підприємств варто віднести: обсяги реалізації продукції; фактичні й необхідні обсяги інвестицій; рівні інноваційної активності й рентабельності; показник фондівіддачі; частку простроченої заборгованості; частку забезпеченості власними коштами оборотних засобів; коефіцієнти чистої виручки, левериджу, чистого прибутку в розрахунку на одну акцію тощо. Стосовно загроз фінансовій безпеці підприємства, то до них відносять підвищення рівня дебіторської заборгованості за товари і послуги, зростання процентних ставок за кредитами банків, посилення волатильності валютного ринку, недостатність власних оборотних коштів, надлишкові виробничі потужності, використання нераціональних форм фінансування відновлення основних фондів, використання неефективних інструментів управління ризиком у контрактах підприємства [6, с. 133; 7, с. 77 – 78].

При цьому виділимо такі завдання моніторингу:

- отримання об'єктивної інформації про поточний стан фінансових ресурсів та активів малого підприємства і тенденції його розвитку з позицій безпеки;
- виявлення загроз економічній безпеці в частині її фінансової складової;
- системний аналіз та оцінка їх впливу на основні показники фінансової безпеки підприємства;
- розроблення методів та підготовка фінансових рішень з метою нейтралізації існуючих та потенційних загроз.

Система моніторингу повинна бути спрямована, в першу чергу, на раннє виявлення зовнішніх і внутрішніх загроз, здатних призвести до зниження рівня фінансової безпеки, а також забезпечення менеджменту підприємства достовірною інформацією для прийняття ефективних рішень на рівні оперативного та стратегічного управління.

Іншим аспектом зміцнення фінансової безпеки малих підприємств є перегляд діючих систем управління ризиками, які можуть виявитися недієвими в умовах воєнного стану. Як правило, підвищити їх функціональність можливо за рахунок розробки та реалізації альтернативних стратегій управління

ризиками, зокрема таких як диверсифікація продукту, оптимізація витрат, формування резервних фондів та застосування у сфері малого бізнесу сучасних механізмів страхування ризику, зокрема таких як форварди, опціони та ф'ючерси. Що ж стосується останніх, вони можуть допомогти малим підприємствам зменшити ризики в кризових умовах та сприяти у збереженні належного рівня фінансової стійкості в середньостроковій перспективі, проте в умовах воєнного часу не завжди виявитися дієвими.

Важливим та доцільним кроком в умовах воєнного стану буде впровадження в практику діяльності малих підприємств принципів і методів антикризового управління, спрямованого на забезпечення їх стійкості і незалежності шляхом неперервного упередження чи подолання кризових явищ;

Саме тому одним із найбільш вагомих аспектів фінансової безпеки як підприємницького сектору загалом, так і малого підприємства як його вагомої складової, є побудова внутрішнього механізму її забезпечення, який слід досліджувати з позиції сукупності фінансових методів, важелів, інструментів, а також способів досягнення такого фінансового стану підприємства, який характеризується стійкістю до зовнішніх та внутрішніх небезпек та загроз [8]. Його слід розглядати як суб'єктивно-об'єктивну, статичну систему ієрархічно підпорядкованих елементів, використання яких здійснюється задля здійснення цілеспрямованого впливу на стан його фінансової безпеки, процеси подальшого функціонування та розвитку [9, с. 44].

В ході побудови механізму забезпечення фінансової безпеки слід враховувати такі аспекти:

- специфіку підприємства (структура, напрями діяльності, розміри, стратегія розвитку підприємства);
- умови функціонування суб'єкта малого бізнесу (зовнішнє і внутрішнє середовище);
- необхідність своєчасного і чіткого виконання запланованих дій, спрямованих на адекватну реакцію на існуючі та можливі загрози;
- планування та розробка стратегій і рішень;
- раціональність розподілу і використання наявних ресурсів;

- ретроспективний аналіз результатів застосування наявних важелів забезпечення фінансової безпеки та відбір найефективніших з них;
- постійний контроль за використанням та оновленням зазначеного вище інструментарію та процесів забезпечення фінансової безпеки підприємства.

В умовах сьогодення цей механізм повинен бути спрямованим на всебічне сприяння зміцненню конкурентних позицій малого підприємництва за рахунок зниження рівня енерго- й ресурсомісткості виробництва, регіональної та місцевої концентрації ринків збуту, популяризації продукції підприємств на зовнішніх ринках і стимулювання їхньої інвестиційної та інноваційної активності, полегшення доступу до фінансових ринків та розширення можливостей щодо залучення боргового фінансування.

На основі викладеного вище сформулюємо основні особливості забезпечення фінансової безпеки малих підприємств в умовах воєнного стану:

- реалізація обґрунтованої кадрової політики у контексті як забезпечення фізичної захищеності персоналу, так і щодо оптимізації його кількісних і якісних характеристик, залучення дистанційних форм трудової діяльності задля оптимізації витрат на оплату праці;
- формування асортиментної політики малого підприємства, її оптимізація на користь найбільш затребуваних з боку споживачів категорій товарів та послуг задля отримання стабільного і гарантованого доходу від реалізації продукції;
- організація адаптивної логістики, комплексний аудит існуючої системи забезпечення та постачання, формування альтернативних планів та фінансових резервів у разі виникнення форс-мажорних обставин;
- забезпечення інтеграції системи ризик-менеджменту в оновлені бізнес-процеси підприємств;
- здійснення фінансового моделювання організації функціонування підприємства на випадок руйнації складових елементів виробничої інфраструктури та виникнення фінансових проблем;

– формування сценаріїв здійснення релокації підприємства, складання обґрунтованого плану реалізації таких заходів у випадку територіального наближення активних бойових дій до місця його розташування.

Врахування зазначених особливостей є важливим фактором забезпечення стійкості роботи малих підприємств в умовах війни. Разом із цим слід зазначити, що вони можуть бути використані в процесі розроблення методичних рекомендацій для економічних суб'єктів, зокрема представників малого підприємництва, що перебувають у найбільш потенційно вразливих регіонах, з метою розповсюдження за підтримки органів місцевого самоврядування чи органів державної влади на місцях.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. З огляду на економічну роль у соціально-економічному розвитку України на нинішню військово-політичну ситуацію, фінансова безпека малого підприємництва має стати базовим підґрунтям для забезпечення фінансової стабільності всієї країни та відновлення найбільш потерпілих областей від російської військової агресії. В умовах воєнного стану стратегію та механізми забезпечення фінансової безпеки малого підприємництва неможливо уявити без захисту та підтримки держави, яка повинна створити можливості для наповнення внутрішнього ринку якісною продукцією, забезпечення зайнятості населення, підвищення рівня життя і зростання добробуту громадян.

А при формуванні на рівні держави пріоритетних напрямів та механізмів зміцнення фінансової безпеки сектору малого підприємництва слід взяти до уваги таке: розроблення стратегічних напрямів і заходів з фінансової безпеки з урахуванням не тільки внутрішніх, але й зовнішніх геополітичних процесів; наявність суттєвих ризиків пошкодження/знищення майна та фізичної ліквідації суб'єктів малого підприємництва, особливо у прифронтових регіонах; пріоритетність встановлення та послідовність реалізації завдань розвитку малого підприємництва, які найбільше пов'язані з процесами забезпечення обороноздатності та соціально-значущих сфер країни; нестабільність курсу національної валюти; складність експорту та імпорту продукції; необхідність

створення сприятливих інституційних умов для функціонування малого бізнесу, захисту власності та підтримання ринкової конкуренції; підвищення функціональності та оптимізація системи фінансово-кредитного стимулювання малого підприємництва.

Процеси розвитку малого підприємництва в країні повинні супроводжуватись ефективною регуляторною політикою, дієвими нормативно-правовими, фінансовими, інформаційними та мотиваційними важелями, активною участю органів державної та регіональної влади у зміцненні фінансової безпеки малих підприємств, а також наявністю повноцінної інфраструктури та розгалуженої мережі недержавних інституцій сприяння розвитку та безпеці підприємницької діяльності. Однак першочерговою умовою подолання загроз і стабілізації не лише фінансової безпеки малого підприємництва, а й національної безпеки нашої держави загалом є якнайшвидша перемога України у війні.

Література

1. Показники діяльності суб'єктів великого, середнього, малого та мікропідприємництва (2010-2022). URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 10.12.2023 р).

2. Моргунов О. А. Особливості забезпечення фінансової безпеки підприємства в умовах воєнного стану. *Актуальні питання фінансової безпеки* : зб. тез доп. Між-нар. наук.-практ. конф., м. Вінниця, 27 берез. 2023 р. Вінниця, 2023. 216 с.

3. Audretsch D. B., Belitski M., Eichler G. M., Schwarz E. Entrepreneurial ecosystems, institutional quality, and the unexpected role of the sustainability orientation of entrepreneurs. *Small Business Economics*. 2023. Vol. 60(4). P. 1–20. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11187-023-00763-5>.

4. Грошово-кредитна статистика НБУ. Кредити МСП. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial> (дата звернення: 11.12.2023 р).

5. За півтора року від початку великої війни станом на кінець вересня в Україні за програмою релокації бізнесу у безпечніші регіони переїхало 840

підприємств. З них 667 вже працюють на новому місці. URL: <https://suspilne.media/600097-840-pidpriemstv-v-ukraini-pereihali-cerez-vijnu-u-bezpecni-regioni-opendatabot/> (дата звернення: 10.12.2023 р).

6. Геєць В. М., Кизим М. О., Клебанова Т. С., Черняк О. І. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство : монографія. Харків, ВД «Інжек» . 2006. 240 с.

7. Волошин В.І. Проблеми та пріоритети зміцнення фінансової безпеки малого й середнього підприємництва в Україні. *Фінанси України*. 2011. № 11. С. 76 – 82

8. Федорченко В. В. Удосконалення механізму формування державної політики підтримки розвитку малого підприємництва. *Інвестиції: практика та досвід*. 2014. № 7. С. 185–188.

9. Соломіна Г. В. Забезпечення фінансово-економічної безпеки підприємництва : навч. посіб. Дніпро : ДДУВС, 2018. 234 с.

References

1. State Statistics Service of Ukraine (2023), “Performance indicators of large, medium, small and micro enterprises (2010-2022)”, available at: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 10 December 2023).

2. Morgunov, O.A “Peculiarities of ensuring the financial security of the enterprise in the conditions of martial law”, Aktual’ni pytannya finansovoyi bezpeky. Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiya [Current issues of financial security. International scientific and practical conference], Kharkiv National University of Internal Affairs, Ukraine, 216 p.

3. Audretsch, D. B., Belitski, M., Eichler, G. M., & Schwarz, E. (2023) “Entrepreneurial ecosystems, institutional quality, and the unexpected role of the sustainability orientation of entrepreneurs”, *Small Business Economics*, vol. 60(4), pp. 1–20. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11187-023-00763-5>.

4. National Bank of Ukraine (2023), “Monetary and credit statistics of the National Bank of Ukraine. Loans to small and medium businesses”, available at: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial> (Accessed 11 December 2023).

5. Social news (2023), “In the year and a half since the beginning of the great war, as of the end of September, 840 enterprises have moved to safer regions in Ukraine under the business relocation program. Of them, 667 are already working at the new location”, available at: <https://suspilne.media/600097-840-pidpriemstv-v-ukraini-pereihali-cerez-vijnu-u-bezpecni-regioni-opendatabot> (Accessed 10 December 2023).

6. Geyets, V. M., Kyzym, M. O., Klebanova, T. S. and Cherniak, O. I. (2006), *Modelyuvannya ekonomichnoyi bezpeky: derzhava, rehion, pidpryyemstvo* [Modeling of economic security: state, region, enterprise], «Inzhnek», Harkiv, Ukraine.

7. Voloshyn, V.I. (2011), “Problems and priorities of strengthening the financial security of small and medium-sized enterprises in Ukraine”, *Finances of Ukraine*, vol. 11, pp. 76-82

8. Fedorchenko, V. V. (2014), “Improvement of the mechanism of formation of state policy to support the development of small entrepreneurship”, *Investments: practice and experience*, vol. 7, pp. 185–188.

9. Solomina, H. V. (2018), *Zabezpechennya finansovo-ekonomichnoyi bezpeky pidpryyemnytstva* [Ensuring financial and economic security of entrepreneurship], DDUVS, Dnipro, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 14.12.2023 р.